

TARİHİ SÜREÇTE ORTA ASYA VE KIRGIZİSTAN'DA DİN SİYASETİ VE EĞİTİMİ

Arş. Gör. Timur Kozukulov*

ÖZET

Günümüzde din eğitiminin Kırgızistan'da dünü-bugünü tartışılmakta ve gelecekte nelerin yapılabileceği üzerinde durulmaktadır. Kırgızistan hükümeti formal değil, informal bir din eğitimi yapılmasını istemektedir. Çünkü Kırgızistan'da 80'den fazla etnik grup bulunmaktadır. Bu makale, tarihi süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da din eğitimi ve din ile ilgili izlenen siyaseti konu etmekte, uygun öğretim programın gereği üzerinde durmakta, model olarak Türkiye'deki din eğitimi sistemini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Kırgızistan, Din eğitimi, Dini siyaset, informal din eğitimi

ABSTRACT

The Religious Politic and Education in Central Asia And Kyrgyzstan in Historical Process

Today it is debated about past and today of religious education in Kyrgyzstan and being dwelled on what will can be do in future. The government of Kyrgyzstan demands not formal religious education but an informal religious education. Because there are ethnic groups in Kyrgyzstan rather than 80. This paper has studied religious education and the religious politic in central Asia and Kyrgyzstan in historical process and has dwelled on favorable education program

* Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Genel Sekreteri.

and offered Turkish religious education in Turkey as model.

Key Words: Central Asia, Kyrgyzstan, religious education, religious politic, informal education.

Giriş

Din eğitimi denilince ilk akla gelen din ve eğitim kavramlarıdır.

“Din”, din eğitimi kavramı içerisinde önemli yer tuttuğu için burada çeşitli dillerde “din olgusunu” ifade etmede kullanılan kavramların lügat ve ıstılahı anlamlarının açıklanması ve farklı tariflerin verilmesinin, kavramın anlaşılması açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz. Din, çok yönlü bir olgudur. Dolayısıyla birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. Bu tarifler dinlerin kendine özgü özelliklerine göre değiştiği gibi, onu bilimsel yönden inceleyen çeşitli bilimlere göre de değişmektedir.¹

Din kelimesi tarihi derinlik içerisinde Zerdüştlükte “daena”; Pehlevi dilinde (Eski Farsça’da) “den”, günümüz Farsçasında “din” gibi kelimelerle ifade edilmektedir. İstılahta ise yol, mezhep, ayin, üslup, tarz gibi anlamlara gelmektedir. Bugün din olgusu, sadece “din” kelimesi ile karşılanmaktadır.² İbranice’de önceleri ibadet, kurban ve dua işlerini nitelendirmek üzere kullanılan “abodath elohim” deyiimi, aynı zamanda “din” kavramını da ifade etmekte idi. Din kavramını belirtmek üzere, ara sıra psikolojik terim olarak “yir’ah” (korku, haşyet), “emanath” (iman) gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Ancak Kutsal Kitap literatüründe “dath” kelimesi din için umumi terim olmuştur. Bu kelimenin Farsça “dâd” dan alındığı, eski Fars halk kitaplarında Ezra ve Ester kitaplarında hüküm, emir ve kanun anlamında kullanıldığı ileri sürülmektedir.³

Batı dünyası, felsefî ve ilmî hususlarda eski Yunan’dan ve Rönesans’tan etkilenmesine rağmen, “din” deyimini, ne eski Yunan’dan ne de Yahudilikten almış değildir. Eski putperest Roma’dan alındığı bilinmektedir. Latince’de “din” deyiimi, büyük saygı, itina, titizlik ve tazim edilen şey anlamına gelen “religio” kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu kelime bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak, ihmal etmemek anlamına gelen ve ulûhiyete karşı vazifesini titizlikle yerine getirmeyi ifade eden “re-legere”den veya bağlanmak anlamına gelen ve insanla Tanrı

¹ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s.4.

² Tümer- Küçük, s. 4

³ Tümer-Küçük, s. 4-5.

arasındaki bağı ifade eden “religare”den türetildiği ileri sürülmüştür.⁴

Hinduizm’in kutsal dili olan Sanskritçe’de din anlamında “dhr” kökünden gelen “dharma” kelimesi kullanılmaktadır. Kelime, Sanskritçe’den gelişmiş, Buddizm’in kutsal dili olan, Pali dilinde doktrin anlamında “dhamma” şeklindedir. Bu kelime, din, hakikat, kanun, yol, görev, nizam, doğruluk, fazilet gibi anlamları da içinde bulundurmaktadır. Dharma, insanların nasıl davranacaklarını tespit eden “disiplin”i belirtmektedir. Bunda dini ve ahlaki düzen söz konusu olduğu kadar kozmik düzen de söz konusudur. Bu terim Hinduizm’de, Buddizm’de ve Caynizim’de de “Ebedi Kanun”u ifade etmek için kullanılır.⁵

Batı ülkeleri ve slovyan kökenliler, dillerinde hemen hemen aynı kelimeyi kullanmaktadırlar. Rusça’da Latince kökten gelen din kelimesine karşılık “religare” kelimesi’nden “religiya” şeklinde ifade edilmektedir.⁶ Religiya, hakikata götüren yani Allah’a götüren tek ve yegâne yol demektir.

Din kelimesi Türkçe’ye Arapça’dan girmiştir. Sözlükte: Usul, âdet ve tutulan yol gibi manaları ihtiva eder. Kur’an-ı Kerim’de: Taat, itaat, teslimiyet ve ceza anlamlarında kullanılmıştır. Latincesi “religion” olan kelimenin bu dilde bağlanmak, boyun eğmek ve Allah’ın emirlerine itaat etmek gibi anlamları bulunmaktadır.⁷

Eğitim “eğmek” fiilinden türetilmiş bir kavramdır. En kısa ifadeyle şekil vermek, geliştirmek anlamına gelir. Daha önce bu kavramın yerine “terbiye” kullanmıştır. Eğitimin terbiye kavramının bütün anlamlarını taşıyıp taşıyamadığı tartışılmakta ise de, artık bu konuda en çok kullanılan kelime ‘eğitim’dir. Bu kelime “Ağaç yaş iken eğilir” atasözündeki fiilin taşıdığı anlam dolayısıyla tercih edilmiştir.⁸

Daha önceleri eğitim kelimesinin yerine “terbiye” kelimesi kullanılmaktaydı. Eğitim kelimesi, her ne kadar terbiyenin yerine kullanılmaya başlandıysa da, onun kadar geniş muhtevaya sahip değildir. Mesela uygunsuz davranan bir kimse için, “terbiyesiz” yerine “eğitimsiz” denilemez.⁹ “Eğitim” için ilk kullanılan kavram “pedagoji”dir. “Pedagoji” kavramı eski Yunan dilinden gelişmiştir.¹⁰ Latince olan

⁴ Tümer-Küçük, s. 5.

⁵ Tümer-Küçük, s. 5.

⁶ Prohorov M., “Religiya”, *Sovetskaya Ansiklopediya*, Moskova, 1987, s. 1117.

⁷ Abbas Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, EKEV Yayınevi, Erzurum, 2001, s. 1.

⁸ Çelik, *Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım*, s. 5–6.

⁹ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995, s. 17.

¹⁰ Bkz. H.Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Anlamları Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul 1991, s. 49

“pedagogos” kelimesi iki söz yani kökten türemiştir. “Peda” çocuk, “gogos” yönetme, yönlendirme ve yetiştirme sanatı anlamına gelmektedir. Anlam olarak, “Terbiye hakkında ilim” (tarbiya cönündö ilim) demektir.¹¹ Eğitim kavramının anlamı veya açıklanmasına gelince; “eğitim belli amaçlara göre insanların davranışlarının planlı olarak değiştirilmesi ve geliştirilmesinin yasa ve ilkelerini bulmaya ve bu amaçla teknikler geliştirmeye çalışan bir bilim dalıdır”,¹² diyebiliriz.

Şimdi gelelim Kırgızistan'da “Din Eğitimi” deyince ne anlaşılıyor. İlk önce, eğitim kavramı üzerinde duralım. Eğitim sözü tam Kırgızcaya çevirirsek “pedagogika” ile karşılanıyor. Ama Türkçe'deki “eğitim” Kırgızca'daki pedagogika kelimesi ile çoğunlukla pek fazla örtüşmemektedir. Burada biz Türkçe'den çevirirken uymadığı halde yanlışlıkları getiriyoruz. Bazı şeyleri göz önünde bulundurmayarak, mesela “Eğitim Bakanlığı”, Kırgızca'ya çevirince “Pedagogika Ministirliğı” oluyor, bu işte yanlış. Bunun sebebi de eğitim anlamındaki bir terimin Kırgızca'da olmamasıdır. Eğitim Bakanlığı, Kırgızca'ya Bilim Berüü Ministirliğı oluyor. Ama Türkiye'nin Eğitim Bakanlığını Kırgızca veya Rusçaya televizyonda bahis ederken “agartuu” Kırgızca “prosveşeniya” Rusçaya, bu terimler Türkçe'ye çevirince “Aydınlatma” anlamı vermektedir. “Din Eğitimi” Kırgızca'da “Din Pedagogikası” oluyor ama bu terim Kırgız dilinde yoktur veya daha oturmamıştır. Ama “Diniy Bilim Berüü” sözü kullanılıyor ve tam karşıladığı için uygundur. Bilim berüü, Türkçe bilim verme anlamı içermektedir. Demek ki “Din Eğitimi”ne Kırgızca anlam vermek için “Diniy Bilim Berüü” (dini bilgilendirme) demek gerekmektedir.

Sovyetler Birliği Öncesi Din Eğitimi

Sovyet Birliği öncesi Türkistan'ın genel durumu¹³ ve “Din Eğitimi” hakkında kaynak bulmak ve bilgi sahibi olmak zordur. Ama Çarlık Rusya'nın yaptığı politikada veya arşivlerinde şu şekilde yer alır.

Asker bakanının bizzat başta olmak üzere D.A. Milyutin, iç işler bakanı P.A.Valuyev, aynı zamanda Orenburg vilayetinin general-gubernatoru N.A. Krijanovskiy ve Batı Sibiryanın general-gubernatoru A.O. Dyugamellerin katılımıyla “Türkistan Vadisi Komisyonu” (Stepnaya komissiya) düzenlenerek Türkistan ve

¹¹ Bekembay Apış, Dölön Babayev, Temir Corobekov, *Pedagogika*, Klotsman Yayını, Bişkek 2002, s. 5.

¹² Nureddin Fidan-Munire Erden, *Eğitime Giriş*, İstanbul 1998, s. 33.

¹³ Geniş bilgi için bk. Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 6–15

Kazakistan vadisini yönetim ve kanun düzenleme amacıyla kurulmuştur. Bu komisyona Çarlık Rusya'nın ünlü yöneticilerinden F.K.Gitse, A.K. Geyins, K.K. Gutkovskiy, A.P. Protsenkolar üye olmuşlardır.¹⁴

Rusya Hükümeti tarafından bu komisyonun gelecekte yapması gereken program verilmiştir. Aynı zamanda bu programın din ile ilgili 6.maddesi komisyon için önemli idi.

Komisyonun uyması gereken program aşağıdaki maddelerde yer almaktadır:

- Göçebe halkın dini yaşamı hakkında bilgileri toplamak;
- Kazak vadisine İslam'ın yayılmasının şartları, yolları ve dereceleri ve onun yerli halkın farklı tabakalardaki insanlara etkisi;
- Kazak ve Kırgızların inanç konusunda ne kadar dirençli olduğuna önem vermek, belki Şamanizm kalıntılarını araştırmak;
- Çarlık Hükümetini bu eyalette güçlendirmek için İslam propagandasının etkilerini kaldırmak ve Müslüman liderlerin yerli halka olan etkisini yok etmek için çeşitli metotlar üretmek;
- Yerli halka Hıristiyanlığı yaymak için kolay yolları sunmak.¹⁵

Programın içeriği gösteriyor ki Rus Hükümetinin çok ciddi oluşunun altında, Müslüman liderlerinin etkilerini azaltarak eyalette Hıristiyanlığı yaymak sebebi yatmaktadır.¹⁶

Orta Ordu kazakların dini yaşamı ve problemler ortaya konulmakla birlikte Hıristiyan inancını kazaklar arasında yayma perspektifi hakkında Tyuremno-Bogorodskiy Kilisesi Ruhanisi olan İvan Sotnikov'un yazdığı not Rusya Hükümetin ilgisin çekmiştir.¹⁷

Eyalette İslam'ın etkisin zayıflatmak için Sotnikov: Müslüman liderlerin Kazakların din işlerin yönetmesini yasaklamak; Kazak eyaletine Orta Asya, Tatar, Başkurt Mollaların gelmesini yasaklamak; Kazaklar arasında Rusça ve grameri yaymayı teklif etmiştir. Özellikle son maddesi Sotnikov için çok önemlidir.¹⁸

"Ta önceden bunlar arasında misyonu düzenlemek gerekirdi" sözü İslam'ı Kazaklar arasında zayıflatmak için söylenmişti.. Not yazarı başarılı olmanın

¹⁴ TSGVIA RF, f.400, op. 1, d. 4774, k.410b.

¹⁵ Aynı yer, k 195 ob.

¹⁶ Aynı yer, k 130.

¹⁷ Aynı yer, d.5023, k 293-293 ob.

¹⁸ Aynı yer, k 302.

şartlarında misyonerlerin bilgili olmasını ve bunun için misyonerlerin Kazan Dini Akademisinde yeniden eğitimden geçirilmesi gerektiğini vurgular. Orenburg vedomstvasında Kazak eyaletinde misyonerlik hakkında dokümanı komisyon üyeleri ele geçirmişlerdi. Bu dokümanda Kazakları Hristiyanlığa çekmek için, resmi hükümetin fikrince “çok zayıf yürütülmektedir”. 10 yıl içerisinde (1855–1865) Hristiyan dinini seçenler 127 kişi idi. Bunların 102’si erkek, 25’i kadındı. Bu durum İslam’ın yerli halk arasında tesirinin güçlü olduğunu göstermektedir.

Bundan sonra Ruslar kendi (tüzem) okullarını açmaya başladılar. Çarlık Rus yönetimi bazı konularda her ne kadar gayret etse de Orta Asya’nın kültürünü değişime uğratamamışlardı. Çünkü din eğitimi gizli de olsa mümkün olduğu kadar verilmeye çalışılıyordu. O zaman ki Semerkant ve Buhara medreselerinin faaliyetleri bu konuda oldukça etkili idi¹⁹. Bu nedenle Çarlık Rus hükümeti Orta Asya halkı ile diyaloga girmek zorunda kalmıştı. Asıl amaç onlara kolaylık sağlayarak bir nevi Hristiyanlaştırma politikasını daha yumuşak bir tarzda sürdürmektir.

“Nisan 1905’te Duma adında bir istişare heyeti kurarak Orta Asya Müslümanlarının belirledikleri projeleri hayata geçirmek ve din özgürlüğü elde etmek için taleplerini parlamentoya iletiler. Bunun üzerine 17 Nisan 1905 tarihinde dini hayatla ilgili yeni düzenlemeler getiren, yeni özgürlükler tanıyan Hürriyet-i Eryan adlı kanun çıkarıldı. Kanunun III. bendinde Müslüman tebaaya tanınan haklar şöyle sıralanmıştır:

1. İbadethaneler bina etmek.
2. Kendi din adamlarını seçmek.
3. İslam ruhanilerinin bir kısmını askerlikten muaf tutmak
4. Dini mektep ve medreseler açmak.
5. Kırgızlara, Kuzey Kafkas ve Türkistan Müslümanlarına ruhani idareler kurmak.
6. Çocuklarını kendi dinlerine göre eğitmek”.²⁰

Çarlık eğitimi Sovyet eğitiminden farklıdır. Çarlık eğitimi, Rus olmayanların kültürel olarak Ruslaştırılmasını amaç edinmişlerdi. Çarlığa ait misyonerler tarafından 1850–1917 yılları arasında açılmış iki okul vardı: Birisi sömürgecilerin çocuklarının, ikincisi ise Rus olmayan yerli halkın çocuklarının eğitimi için kurulan yerel (Tüzem)

¹⁹ Erdem, *Kırgız Türkleri*, s. 26–33

²⁰ Seyfettin Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet*, Ankara 1999, s. 102–103.

Rus okulları. Her iki okul da hem İslamî eğitime bir alternatif hem de Müslümanları Hıristiyanlaştırmaya yönelik açılmış okullardı.²¹

Genelde Müslümanlar, Rus Okullarının birer Hıristiyan misyonerlik okulları olduğunun farkında oldukları için, çocuklarını bu okula göndermemeyi tercih etmişlerdi.²²

Sovyet birliği öncesi Orta Asya halkını her türlü baskı ve politikalara rağmen Hıristiyanlaştıramamışlardır. Bu da, İslami din eğitiminin Orta Asya'da yeterince güçlü bir alt yapısının olduğunu göstermektedir.

Sovyetler Birliği Döneminde Din Eğitimi.

1917 Ekim ihtilalini idare edenler, SSCB'de hâkim olan rejimi tesis eden komünistlerdi. Kızıl ideolojinin din hususundaki asıl prensibi, dini ret, dinsizliği devlet dini olarak kabuldü. Böylece Lenin ve Stalin sözde din hürriyeti vaat etmelerine rağmen, yazılı olarak dine yasak getirmişlerdir. Nitekim 1922 yılında Sovyet hükümetinin kabul ettiği özel bir kanun, din öğretimi yasağı ve buna riayetsizlik halinde uygulanacak ağır hükümleri ihtiva etmekteydi.²³

Sovyetlerin dine karşı olan propagandası, 1940'lara kadar Stalin'in önderliğinde çok güçlendi. İslam uleması rejim aleyhtarlığı suçu ile cezalandırılıyordu; kimi öldürülüyor, kimi de uzak esir kamplarına sürgüne gönderiliyordu. Türkistan'da 14000 civarında cami kapatılmıştı. II. Dünya savaşının başında Stalin, Müslümanların kendilerine uygulanan yasaklardan dolayı düşmanı desteklemelerinden korkarak, savaş boyunca bütün dinlere serbestlik tanıdı. Savaştan sonra da ibadete kısmen izin verilmişti. SSCB'de dört İslam bölgesi dinî idaresi kuruldu. Bunlar: Taşkent, Ufa, Kuzey Kafkas bölgesi ve Bakû dinî idareleridir.²⁴

Her ne kadar devlet bu konuda ne kadar yasak koysa da halk arasında din eğitimi yaygın bir şekilde gizlice devam etmekteydi. Bunları hükümet bilse de bazen görmezlikten gelirdi. Çünkü idareciler bile cenaze, sünnet ve nikâh gibi merasimlerde Mollalara ihtiyaç duyarlardı. Mollalar ancak iki köyde 1 kişi olurdu. Her köyde nüfus en az 3000 civarında idi.

²¹ Dilara Akramova *Din Eğitiminin Genel Eğitimindeki Yeri ve Kırgızistan'daki Durum*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s. 81.

²² Akramova, s. 81

²³ Akramova, s. 84.

²⁴ Akramova, s. 84.

Kırgızlar, eskiden gerek göçebe hayatın getirdiği imkânsızlıklar, gerekse Sovyet rejiminin baskıları sonucu formal ve sağlıklı bir din eğitimi alamamışlardı, bu yüzden gelenek ve din iç içe girmiş, çoğu gelenek ve halk inancı dinin aslı unsuru gibi algılanır olmuştur²⁵. Kırgız halkı'nda din eğitimi, Eskice ilim (Eski bilim alma) yani eskimiş ilimleri öğrenmek şeklinde ifade edilir. Çünkü günümüzdeki devlet okulları veya çağdaş eğitimi yeni ilim diye ifade ediliyordu. Bu tabir Sovyet döneminden kalmış bir ifadedir. Sovyet döneminde bir genç, imamdan yani Molladan dini öğrenirken halk o'na "filan adam veya genç filan molladan "eskice" öğreniyormuş" derdi.

Molla verdiği eğitimde ilk önce "Muallim-i Sani" kitabını okutuyordu. Bu kitap Kur'an okumaya girişti. Son sayfalarında 12 küçük süre vardı. Bunu bitirdikten sonra Kur'an okumaya başlıyordu. Öğrenciler her gün yarım veya bir sayfa okuyup, küçük süreleri ezberliyordu. Kur'an'ın yarısına gelince "Muhtasarı" ek olarak okumaya başlıyordu. Muhtasar İslam hukuku kitabıdır. Ama bu tür kitaplar genelde Farsça idi. Molla okuyor talebe de tekrar ediyordu sonra molla anadiline tercüme ediyordu. Talebe Kur'an-ı baştan sona Molla ile okuyup bitirdikten sonra talebenin ana babası "Hatim" veriyorlardı. Mahalle yaşlılarını davet ederek "Aş" pilav ikram ederek çocuğuna dua alıyorlardı. Bu Molladan eğitimini bitiren öğrenci, diğer mollaların içerisine katılırdı.

Din eğitimini daha da ileri götürmek isteyen kişi o bölgede yaşayan ünlü ve otorite bir Molladan eğitim almaya devam ederdi. Öyle bir Mollanın talebesi olmak pek kolay olmuyordu. Ünlü bir Mollanın talebesi olmak demek aynı zamanda, klasik yöntemde olduğu gibi onun çırağı olmak demektir. Öyle bir Mollanın en fazla iki üç talebesi olurdu, onlar Mollanın evindeki, çiftçiliğindeki bütün işleri yapmak zorundaydı. Mollanın talebesi dersle ilgili vazifesini yapmadığında kırbaç cezasına mahkum olurdu. Çocuğun ana babası "kemik bizim et sizin" diye çocuğunu mollaya teslim ediyordu. Bunun nedeni ise 'din eğitimi ceza ile gerçekleşir' şeklindeki anlayıştı. Ama ünlü Mollanın elinde yetişmek, tahsil görmek bir şerefti. Çünkü eğitim bittikten sonra talebe kendi bölgesinde bir numara olurdu ve herkes ona saygı duyardı. Halkın 'filan Mollanın talebesi' demesi büyük bir unvan olarak algılanırdı.

Orta Asya'da kurum olarak din eğitimini yapan tek yer Özbekistan'ın Buhara

²⁵ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2005, 245-252

şehrinde ki bir medrese idi. Bu medresede öğrenci sayısı sınırlı idi. Her sene 14–16 öğrenci ancak kabul ediliyordu. Buhara Medresesi'nde 7 sene tahsil yapılırdı. Medreseyi tamamladıktan sonra Taşkent'teki İslam Enstitüsü'nde, isteyenler 5 yıl daha okuyabilirdi. Medreseyi başarıyla bitirenler diplomalı bir Molla oluyordu.

Sovyet döneminde Orta Asya'dan her sene bir veya bir kaç genç, Yakın Asya veya Afrika'da ki Arap ülkelerine İslami eğitim için gidiyorlardı. Mesela Kırgızistan'ın önceki Müftüsü Kimsanbay Hacı Libya'da tahsil görmüş ve orada mastırını yapmıştır. O, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da ilk Müftülük sistemini oluşturan ve oturtan kişidir. Bağımsızlık öncesi Orta Asya Taşkent'te ki Müftülüğün fetva bölümü başkanıydı.

Tatar Mollaları Orta Asya'da otorite sahibiydi. Dini kitaplar genelde Tataristan' da veya Moskova'da Tatar cemiyetleri tarafından bastırılıyordu. Taşkent'tekilerin sayısı ise çok azdı. Dini ilimler Tatarlardan gelişir diye bir düşünce vardı. Tataristan' da basılmış kitap deyince kimse mülhazaya girmeden o kitabı satın alıyorlardı. Ayrıca Tataristan' da basılmış olan kitaplardan övgüyle bahsedilirdi.

Sovyet Birliği'nin eğitim sistemini ateizm anlayışı oluşturunuyordu. Ateizm bir inanç sistemi gibi algılanırdı. Tanrının olmadığına inanmak Sovyet eğitim sisteminin dini gibiydi. "Ateizm: Komünizm ideolojisine ve ilmi esaslara dayanan, hiç bir dini, insanüstü güçleri, Tanrıyı kabul etmeyen materyalist görüşler sistemidir. Ateizm eğitiminin esas amacı, öğrencileri dini hurafelerden uzak tutmak onlara ilmi zihniyeti kazandırmaktır".²⁶

Bağımsızlık Sonrası Din Eğitimi

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde her türlü hak ve sorumluluklar anayasada belirtilmiştir. Bu hak ve sorumlulukların açıklaması ilgili mevzuatlarda mevcuttur.

Anayasadaki eğitim hakkı "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde her bir vatandaş eğitim almaya hakkı vardır"²⁷ şeklindeki ifade ile karara bağlanmıştır. Bu eğitim, mesleki ve dini eğitimi de kapsamaktadır. Dolayısıyla istediğiniz dinin eğitimi alabilirsiniz.

Kırgızistan'da eğitim; bireyin, toplumun ve devletin menfaati için yapılmaktadır²⁸. Bu iki temele göre din eğitimi ve öğretimi, eğitim ve din ile ilgili

²⁶ Babanski, *Pedagogika*, Moskova 1988, s. 137.

²⁷ *Kırgız Konstitusiyası Rarutet İnfö*, Bışkek 1999, 32.madde, s.153.

²⁸ *Eğitim Kanunu*, No 1074–12. 16.Aralık 1992.

konuların gerektirdiği standartlara (devletin onayladığı din derslerinin çeşitleri ve türlerini, içeriğini özetleyen belgedir. Mesela hangi konular ve nelere değinmesi gerekir) göre yapılmaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nde din ile ilgili eğitim tamamen devletten ayrı olarak çalışan dini kurum, organizasyon ve vakıflar tarafından devletin eğitim kanunlarına aykırı olmadıkça yapılabilir.²⁹ Devletin eğitim bakanlığı bünyesinde olan okullarda, din eğitimi yapılamaz. Ancak "İyman sabağı" adlı derste Kırgız kültürü, felsefe tarihi ile ilişkilendirerek din anlatılabilir. Bu dersin adında geçen "İyman" kelimesi İslam literatüründe geçen "iman" kavramından farklı olarak algılanmaktadır. Kırgız kültüründe "iman" demek edep, ahlak demektir.

31 Ağustos 1991'de Kırgızistan bağımsızlığa kavuşmasıyla genel eğitim açısından olmasa bile, din eğitimi açısından pek çok değişim ve gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Din konusu toplumda yeniden ele alınarak önemi ve içeriği hakkında toplumun her katmanında tartışılmaya başlanmıştır. Yavaş yavaş din ile ilgili yasaklar kaldırılmıştır. Müslüman Kırgız halkı bağımsızlık sonrası uygulanması yasak olan bazı dini törenleri ve merasimleri günlük yaşamlarında daha sıkça yapmaya başlamıştır. Bütün bunların yanında halkın talepleri doğrultusunda devlet, din öğretiminden uzak kalan toplumun ve özellikle genç neslin dinini öğrenmesine izin vererek, onlara bazı konularda maddi yardımlarda da adeta destek verici politikaları uygulamaya başladığına şahit olmaktayız.³⁰

Sovyet döneminde Taşkent'te tek müftülük vardı. O da yeterli düzeyde faaliyetlerde bulunamıyordu. Bağımsızlıktan sonra her cumhuriyet kendi müftiyatlarını ve kaziyatlarını oluşturdular. Kırgızistan din görevlilerinin çabasıyla bir takım yerlerde medreseler açılarak din eğitimi faaliyetleri başlatıldı.³¹

Kırgızistan Cumhuriyeti diğer Orta Asya'da ülkelerinde olduğu gibi yeterince gerek siyasi gerek ekonomik kalkınmasını geciktirdiği kanaatindeyiz. Bu durum dini yapılanma konusuna da yansımaktadır. Fakat bunun aksine halkın bu tür konulara daha duyarlı olduğu gözlemlenmektedir. Ancak yeniden yapılanma sürecinde halkın yeterince yönlendirilmesi ihmal edildiği görülmektedir. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Aksar Akayev, TDV tarafından yaptırılmış olan "Ak mescit"İN açılış töreninde yaptığı

²⁹ *Kırgız Cumhuriyetinin Din Özgürlüğü ve Dini Kurumlar* adlı kanunun beşinci maddesi.

³⁰ Akramova, a.g.e., s. 93.

³¹ Akramova, a.g.e., 93-94.

konusmasında: “Totaliter ideolojiden kurtulduktan beri atalarımızın dini İslam'ın, toplumdaki rolü etkin bir halde yükseldi. Cami ve medreselerin sayısı arttı, halkımızın çoğunluğu İslam dinine daha fazla ilgi duymaktadır” diye belirtmiştir. Gerçektende zamanımızda halkın dine karşı ilgisi artmaktadır, dini hassasiyetler halk arasında güçlenmektedir.

Kırgızistan'da din eğitimini yapan birkaç kurum vardır. Bunlar birçok medreselerin yanında, Oş'ta Abdıcappar adında İslam Enstitüsü, Bişkek'te Hz. Ömer adındaki İslam Üniversitesi (Ömer adındaki İslam enstitüsünden Üniversiteye 2003 senesinde çevrildi), camiler ve İlahiyat fakülteleri. Bunlardan Üniversite ve camiler Müftiyata bağlı. Diğer medreseler ve enstitüler özel kurumlardır. Bunların faaliyette bulunması için devlet tarafından izinnamele verilmektedir. Kırgızistan'da aşağı yukarı 40 civarındadır. Bu medreselerde klasik metotla eğitim yapılmaktadır. Eğitim sistemi “Hücre” sistemidir. Genellikle medreselerde hocalar ve mollalar tarafından ortaya koyulan program ile talebelere eğitim verilir ve eğitim yöntemi de kendine aittir

Kırgızistan Cumhuriyetinin Dini Durumla İlgili Karşılaştırmalı Bilgilerin Tablosu (2002)³²

No	İsimlendirmesi	1991'e kadar	1991'den sonra	Katlı olarak gelişmesi	Not
1	Hristiyan kaynaklı dini akımlar	2	15	15	
2	Rus Ortodoks kilisesindeki hahamlar ile kilise cemaatlerinin sayısı: - Cekşembilik (Pazar günü) okullar —	25 0	43 42	1,7 kat 42 kat	Hanımlar

³² Abdılđaev Melis Kurmanaalı Uulu, *Teologiyalık Sözdük Maalımattama*, İlim Yay., Bişkek, 2004, s.158-159.

	manastırlar	0	1		
3	Katolik cemaati	1	1		Kırgız SCB Bakanlığı altındaki din işleri danışmanlığından 1969 yılında onaylandı ve faaliyetine devam etmektedir.
4	Protestan manasındaki cemaatlerin, hahamların, mabet evlerinin sayısı	0	151		SSCB sınırları içerisinde baptistlerin, adventistlerin, eliincilerin, Yahova şahitleri, Katoliklerin cemaati faaliyette bulunuyordu. 151 dini kurumlardan 8 fondular ile cemaatler.
5	Protestanlık taraftarlarına yönelik basın yayın ve medya programları	0	3		"Senin yolun" günlük gazete, "Piramida", devlet televizyon radyolarında ki programlar
6	Hristiyan dini okullar	0	5		Üniversite, enstitü, kolej, 2 lise
7	Yahudilik	0	1		Yahudilerin dini cemaati
8	Budizm	0	2		"Bodhi" ve "Çamsen" cemaati
9	Kırgızistan				

	Cumhuriyetinin "Bahaî" cemaatleri	0	13		
10	Saentoloji kilisesi Krişna ekolünü kabul edenler Üniversal kilise	0 0 0	1 1 1		Bunlar hiçbir dini faaliyete katılmazlar.
11	İslam dini kurumlar	39	1338	34 kat	Bunlardan 931 cami kayıtlıdır
12	İslam okulları: Yüksek kurul Medrese	0 0 0	7 7 38	7 kat 7 kat 38 kat	Bunlardan 22 kayıtlıdır
13	Müslümanlık çocuk (yetim) evleri	0	1		"Miloserdiye- Boorukerlik" (merhametlik)
14	İslam vakfı ve kurumlar	0	10		Bunlardan 2'si kadın ekolleri
15	Basın yayın ve medya	0	3		"İslam medeniyeti" gazetesi, "Şeriat" gazetesi, Cuma hutbesi ve Kolomto programları
16	Yurt dışında okuyanlar	Çok az sayıda vatanda şlar	284		
17	Hacca gidenler	Çok az sayıda vatanda şlar	1000den fazla insan		1991–2001 yıllar içerisinde
18	Dini ve misyonerlik alanında faaliyette bulunan yabancılar:				

	—Hıristiyanlar	0	600		
	—Müslümanlar	0	200		
	—diğerleri	0	70 fazla		
19	Dünya Müslümanlık Ahmedilik cemaatinin kayıttan geçmiş vekilliği	0	1		İslam kaynaklı bir dini akım
20	Dini Bayramlar: Ramazan, Kurban, Hz. İsa'nın doğumu	0	3		

“Kırgızistan’da faaliyette olan 1338 cami var. Bunlardan 931 resmi kayıttan olanlar:

<u>Vilayet</u>	<u>Sayı</u>
Batken	140 cami
Celalabat	301 cami
Isıkgöl	14 cami
Narın	5 cami
Oş	358 cami
Talas	51 cami
Çüy	62 cami

Kırgızistan’da 7 adet İslami eğitim veren okul vardır:

1. “Resulü Ekrem” adında ki Kırgız-İran İslam Üniversitesi (Bişkek şehrinde).
2. “Lokman al-hakîm” adında ki Tokmok şehrindeki enstitü.
3. “Nurul İslam” adında İslam enstitüsü (Isıkata ilçesi, drujba köyü).
4. “Abdıcapar” adında İslam enstitüsü (Oş vilayeti, Furkat köyü).
5. “Hazreti Osman” adında İslam enstitüsü (Karabalta şehri).
6. “Hazreti Ömer” adında İslam üniversitesi (Bişkek şehri).
7. “Âlim” adındaki Müslüman uluslararası yüksek okulu. (Isıkata ilçesi, Kenbulun köyü, Karabalta şehri, Aleksandrovka köyü).

Oş Devlet Üniversitesinde 1993 yılından itibaren (170 öğrenci ile) İlahiyat

Fakültesi faaliyet yürütmektedir. İlahiyat fakültesi Kırgız-Türk Manas Üniversitesinde de açılmaktadır.

Kırgızistan'da 38 medrese faaliyet yürütmektedir. Resmi kayıtlı olanı 22dir:

Batken ilinde	8
Celalabat ilinde	1
Isıkgöl ilinde	1
Oş ilinde	5
Talas ilinde	1
Çüy ilinde	5

Kırgızistanda 10'dan fazla dini vakıf ve cemaatler faaliyet göstermektedir:

1. "Kevser"-toplum aydınlatma vakfı. (Bişkek)
2. "Molodyöjnie initsiatiivi" (gençler derneği) İslam vakfı. (Karabalta)
3. Uluslararası "Al-vakf Al İslami" kurumunun Kırgızistan'da ki vekilliği. (Bişkek)
4. Kırgızistan'da işbirliği uluslararası teşkilatı.(Bişkek)
5. Uluslararası İslam ilacı (kurtarma) kurumunun Kırgızistan'daki şubesi. (Bişkek)
6. Uluslararası İslam vakfı.(Bişkek)
7. "Mütekellim" kadınlar progressiv birliği. (Bişkek)
8. Müslüman kadınların "Ak-meçit" cemaati. (Karakol)
9. "İyman-bakıt koomu" cemaati. (Oş)
10. "İymanduuluktun kayra caraluu "tobo" koomu" (imanlılığın yeniden kalkınması "tövbe" cemaati). (Kün-Tuu köyü, Çüy ili) vb.

Yurt dışında dini kurumlarda Kırgızistan vatandaşlarından 284 kişi din eğitimi görmektedir:

Kahire Al-Azhar Üniversitesinde	155
Türkiye'de	84
Pakistan'da	22
Suriye'de	24
Kuveyt'te	5
Ürdün'de	3
Libya'da	1

Suudi Arabistan'da

4³³**Sonuç.**

Din eğitiminin Kırgızistan'da dünü-bugünü üzerinde tartışılmakta ve gelecekte nelerin yapılabileceği üzerinde durulmaktadır. Kırgızistan hükümeti formal anlamda Din eğitimi yapılmasını, ama (informal) öğretimi olsun istemektedir. Çünkü Kırgızistan'da 80'den fazla etnik yapı bulunmaktadır. Dünya İnsan Hakları Teşkilatı Kırgızistan'ın başka dinlere de hak tanınması için siyasi baskı yapmaktadır. Mesela bazı Hristiyan mezheplerinin faaliyet yapmasına yasak getirince hemen Cenova' dan siyasi nota gelmektedir. Dolayısıyla siyasi erk her dine açık olma yani propaganda hakkı tanıma zorunluluğu duymaktadır. Aksi takdirde yardım alma hakkından mahrum olmaktadır. Bu nedenle öğretimi programını düzenlemek mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Burada asıl problem bu konudaki düzenlemelerin nasıl yapılacağıyla ilgilidir. Bu konuda Amerika'yı yeniden keşfetmenin anlamı olmadığı kanısındayım. Yapılacak tek iş daha önce bu konudaki tecrübe ve birikimlere sahip olan Türkiye'yi bir model olarak almaktır. Bu davranış, hem Kırgızistan hem de Orta Asya ülkelerinin yararına olacaktır. Çünkü Türkiye, İslam Din eğitimi yapma konusunda eğitim sisteminde çağdaş tecrübelerle sahiptir. Bu konuda Türkiye'ye de bence büyük görevler düşmektedir. Zira kardeş cumhuriyetlere gerekli desteği vereceğini umuyoruz.

³³ Abdılđaev, a.g.e. , s. 159–160.